

J. Daniel:

Psychológia práce

Vydavateľstvo ROH Bratislava 1963, 155 s.

Rozvoj každej vedejnej disciplíny je z veľkej časti určovaný jej spoločenskou funkčnosťou. Pro praktické využívanie vedeckých poznatkov je však nezbytná znalosť súčasného stavu príslušnej vedejnej disciplíny spolu se znalosťou toho, k čemu by mohlo byť jejích výsledkov využito. Pro pracovníky všech vědních oborů z toho vyplývá povinnost informovat společnost o stavu rozvoje své vědy a o významu jejích poznatků pro společenskou praxi. Hlavním prostředkem je tu populárně vědecká literatura.

U vědeckých pracovníků se však nezřídka setkáváme s podceňováním publikační činnosti tohoto druhu. Považují ji za něco druhořadého a úkol napsat populárně vědeckou publikaci za daleko snazší než napsat publikaci odbornou. Je to názor zcela mylný. Právě naopak — autor dobré populárně vědecké práce musí nejen mít široký rozhled po celém oboru, přehled o jeho hlavních výsledcích a schopnost odlišit podstatné od vedlejšího, ale musí znát i hlavní problémy příslušné oblasti společenské praxe a umět napovědět praktikům, jak by popularizované poznatky mohly přispívat k řešení jejích úkolů. Nadto je v populárně vědecké literatuře třeba opustit podpůrné lešení navykklé vědecké díkce a vyložit i složité věci sice prostě a srozumitelně, ale přitom přesně, tj. bez komolících simplifikací nebo senzacechtivých nadšátek.

Dobré psychologické populárně vědecké literatury je u nás třeba jako soli. Velká část nesnáží, na něž narážejí naše snahy o intenzivnější využívanie psychologických poznatků v praxi, pramení právě z jejího nedostatku. Na úseku pedagogické a částečně i klinické psychologie nastal v tomto směru už určitý obrat. Objevily se články v populárně vědeckém tisku i knižní publikace. Můžeme se pochlubit i populárně vědeckým filmem mimořádně dobré úrovně a společenské funkčnosti.

V poslední době začínají s popularizací i psychologové pracující v ekonomické oblasti. Přednáškami, články a zčásti i knižními publikacemi se snaží ujasňovat sobě i zainteresovaným pracovníkům z praxe skutečné možnosti využití psychologie v hospodářském dění (zejména ve

výrobě) a překonávat tak nejen přežívající skepsi, ale i některé naivní iluze.

Publikací tohoto druhu je i nedávno vyšlá knížka dr. J. Daniela, kladoucí si za úkol zprostředkovat středním technickým kádrům ve výrobě základní poznatky o duševním životě člověka a poskytnout jim přehled současného vědění v oblasti psychologie práce.

Obsah je rozdělen do 7 kapitol. První vymezuje pojem a předmět psychologie a seznamuje s jejími základními poznatky — včetně některých poznatků z oblasti fyziologie vyšší nervové činnosti. To vše na třiceti tiskových stranách. Je opravdu až podivuhodné, kolik materiálu se tu podařilo vtěsnat do tak malého prostoru a — i když ve formulacích téměř telegrafických — přitom celkem srozumitelně vyložit. Materiál je tradičně tříděn a vcelku obráží stav propracovanosti systému obecné psychologie, jak je podán v učebnicích u nás dostupných, včetně jeho předností i slabín.

Je pochopitelné, že se autor za těchto okolností vystavuje stálému nebezpečí přílišného zjednodušení a formulační nepřesnosti. Přijatelná míra v tomto směru je už zřejmě překročena v úseku pojednávajícím o vědomí (je téměř bezobsažný) a dále v odstavci o myšlení (nevýstižná definice, nedocenení produktivní stránky myšlení). Stručná formulace také zřetelně odhaluje rozpaky a nejistotu autora v otázkách psychologie osobnosti, zejména pokud jde o problematiku individuálních rozdílů a schopností.

Vlastní pojednání o psychologii práce začíná druhou kapitolou. Předmětem tohoto vědního oboru jsou podle autora duševní procesy při práci, z čehož by se snad zdálo vyplývat, že jde o vědní disciplínu, která zkoumá psychologické aspekty pracovní činnosti primárně v teoretické rovině. Autor však vzápětí velmi zdůrazňuje hledisko aplikační a chápe psychologii práce především jako praktickou disciplínu, jejíž aktuální úkoly formuluje takto (str. 36): 1. příprava pracovníka na práci, 2. vlivy práce a pracovního režimu na pracovníka, 3. přízpůsobení pracovního prostředí pracovníkovi, 4. psychologické otázky bezpečnosti práce, 5. psychologické otázky pracovní morálky.

V této kapitole podává pak ještě přehled vývoje psychologie práce a nastíní jejího současného stavu v zemích socialistických.

tického tábora, zmiňuje se o hraničních disciplínách této vědy a popisuje její metody. I tu je třeba konstatovat, že velmi pestrá a rozsáhlá tematika je místy podána tak stručně, že informační hodnota některých odstavců — kniha je psána pro ne-psychology! — se stává dosti problematickou.

Pokud jde o stránku metodologickou, omezuje se autor na stručný popis běžných psychologických metod; otázka specifčnosti metod psychologie práce zůstává zcela stranou a setkáváme se s ní — i když jen okrajově a roztroušeně — až v dalších kapitolách.

Kapitola III — příprava pracovníka na práci — pojednává o psychologické analýze pracovního místa (míněn je popis a analýza konkrétní práce, resp. jednotlivých povolání), dále o psychologických metodách rozmísťování pracovníků a konečně o psychologických otázkách pracovního výcviku.

V této části publikace autor už zcela upustil od systematického výkladu a po stručném nastínění problému ilustruje jeho obsah buď příkladem užitých metod nebo některými konkrétními výzkumnými výsledky, případně i formulací hlavních zásad jejich praktického využití. Z hlediska cíle, který publikace sleduje, je to postup vcelku možný. Rušivě však působí nerovnoměrné rozložení zájmu. Tak např. překvapuje, že v části pojednávající o psychologických metodách rozmísťování pracovníků právě tyto metody přišly velmi zkrátka. Zato se hovoří obšírně o metodách určování vlastností nervových procesů za účelem stanovení typu vyšší nervové činnosti, ačkoliv se ukázalo, že toto zaměření je jak pro teorii schopností, tak i pro výběrovou praxi velmi málo užitečné. Otázka schopností se tu znovu vrací. Ale autor ani tentokrát nepronikl do této problematiky hlouběji. Teoretická nejistota je však vyvážena v podstatě správným návrhem na praktický postup při výběru a rozmísťování pracovníků, návrhem, který respektuje specifčnost naší situace a je založen na přijatelných teoretických hlediscích.

Větší část třetí kapitoly je věnována otázkám pracovního výcviku. I tu autor postupuje většinou metodou příkladů z praxe i z výzkumu. Zčásti se snaží i o jejich zobecnování, i když ne dostatečně systematicky. Významné je, že tu autorovi nejde už jen o předání informací, nýbrž i o užitečné a zaměřené poučení. Toto poučení je přitom velmi adresné, je doprovázeno četnými poukazy na neutěšenou situaci při nábízení nových pracovníků v našich podnicích a také konkrétními podněty, které by mohly přispět k jejímu

zlepšení. Za těchto okolností je třeba litovat, že autor ponechal zcela stranou problematiku pracovního výcviku učňů, kde je v praxi situace obdobná a pomoc psychologické vědy stejně naléhavá. Spíše snad bylo možno vynechat část o školské přípravě na povolání, která v autorově pojetí do kapitoly vůbec nezapadá.

Další (IV) kapitola se zabývá vlivem práce na pracovníka. Pod tento málo přílehlavý titul shrnul autor problematiku pracovní křivky, otázky únavy, pracovních přestávek a odpočinku a psychologické aspekty práce na běžícím pásu. Většinou se zde setkáváme s poznatky známými už ze starší literatury, ale jsou tu i některé výsledky výzkumů novějších. Zřetel k aktuální praxi je i v této kapitole velmi zdůrazněn a přílehlavě zdůvodněn. I této části publikace by však velmi prospělo, kdyby teoretický pohled a snaha o systematickost tvořily alespoň koordinátové pozadí sdělovaných, většinou nesporně užitečných a vhodně vybraných dílčích poznatků.

V páté kapitole (přizpůsobení pracovního prostředí pracovníkovi) je vlastní těžiště publikace. Pojednává se v ní o pracovním pohybu, o psychologických aspektech konstrukce signalizačních a ovládacích zařízení a o fyzikálních podmínkách práce. Je to oblast, v níž má autor zřejmě nejvíce vlastních zkušeností ze spolupráce s praxí i z vlastního výzkumu. Jeho výklad je tu zřetelně systematictější, převládají v něm novější výsledky a praktické závěry jsou ucelenější.

V šesté kapitole (necelé 4 strany) je uvedeno několik poznatků a poznámek k otázkám bezpečnosti práce.

I další (VII) kapitole — psychologické otázky pracovní morálky (Vztah k práci není podle mého názoru primárně problémem etickým.) — je věnováno málo místa. Nadto je zorný úhel statí už v názvu a také v obsahu velmi zúžen. Je toho litovat tím více, že v poslední době právě této oblasti, zabývající se sociálně psychologickými problémy průmyslové výroby, je nejen ve světovém měřítku, ale i u nás věnována zvýšená pozornost.

Knížka dr. J. Daniela je u nás první publikací svého druhu od roku 1934, kdy vyšla Encyklopedie výkonnosti (v seznamu literatury není uvedena). Sympatické je také, že ji vydalo právě nakladatelství ROH. Poslání, které měl autor na mysli, — vzbudit zájem o psychologii u středních technických kádrů a informovat je o poznatcích, které by mohly být pro ně užitečné — kniha jistě splní, takže o její prospěšnosti v tomto směru není pochyb. Ale i publikaci takto zaměřené by prospělo, kdyby spočívala na výraznějším teoretic-

kém fundamentu, měla lépe ujasněnu otázku centrálního problému pracovního procesu z hlediska psychologie a kdyby kapitoly pojednávající o jednotlivých psychologických aspektech tohoto procesu byly v rozsahu i obsahu lépe vyváženy. Obširný, instruktivní a pestrý prospekt psychologie práce — správněji snad průmyslové psychologie — vyšel. Nyní by měla následovat syntetická a kritická monografie poznatků celé oblasti ekonomické psychologie jako kolektivní dílo mladé generace čs. psychologů v této oblasti pracujících.

J. Doležal

G. Miller, E. Galanter,
K. H. Pribram:

Plány a struktura povedenija

Moskva 1964, 238 s. [z anglického originálu *Plans and the Structure of Behavior*, New York 1960 přeloženo pod redakcí A. N. Leontjeva a A. R. Luriji]

Recenzovaná kniha je dílem významných amerických psychologů, kteří na sebe upozornili svými pracemi z oboru aplikace teorie informace na problémy psychologie; jedná se např. o analýzu mozkových regulačních mechanismů chování (Pribram) a o analýzu základů slovní komunikace (Miller, Galanter). Celková koncepce knihy je moderní a netradiční, zejména ve srovnání s tematicky obdobnými publikacemi jiných autorů.

Neuspokojení s behavioristickým zjednodušujícím pojetím chování, jakožto systému vnějších reakcí na signály působící na organismus, se projevilo již ve třicátých letech tohoto století. Bylo zřejmé, že základní schéma „stimul — reakce“ (S→R) nemůže postihnout celou složitost a mnohotvárnost chování, zejména u člověka. Proto se objevují teorie zavádějící nové pojmy, jako např. „střední proměnné“, „cile“, „motivy“, „schéma“, „obrazy“ atd. Tím se připouští existence jakýchsi „středních článků“, figurujících mezi stimulem a reakcí, které jsou chápány jako reálné faktory, determinující chování živočicha. Tento přístup k interpretaci jevů chování byl v podstatě reakcí na dvě základní zjednodušující hlediska amerického behaviorismu: jednak na odmítnutí možnosti zkoumání lidského vědomí, jednak na vysvětlování chování zvířat i člověka jen na základě reflexních mechanismů. Nedostatky, zejména druhého z uvedených hledisek, vystoupily silně do popředí tehdy, když byly objasněny základní poznatky kybernetiky a zejména když byly technic-

ky realizovány systémy samočinné regulace zpětné vazby. Užití těchto nových technických poznatků ukázalo nejen na slabé stránky dosavadních behavioristických teorií chování, ale též na nové možnosti zkoumání složitých psychických jevů.

Autoři Miller, Galanter a Pribram se ve své knize „Plány a struktura chování“ pokoušejí o vytvoření teorie chování v duchu této nové koncepce. Svoje výklady rozčlenili do třinácti kapitol. V první, úvodní kapitole formulují svůj kritický postoj k behavioristickému pojetí chování a vymezují koncepci své teorie, přičemž vycházejí z předpokladu hierarchické organizace chování. Dále definují základní pojmy své teorie: zavádějí pojem *plán*, jakožto hierarchicky vytvořený proces v organismu, který řídí pořádek, v němž se musí uskutečňovat jakákoliv posloupnost akcí. [Plán uvádějí autoři jako adekvátní pojmu *program*, používaný u matematických strojů.] Dále definují pojmy *strategie* a *taktika*, *provedení* a *obraz*. Za hlavní problém své knihy považují zkoumání vztahu mezi obrazem a plánem, přičemž obraz chápou jako seskupení a organizování informací organismu o sobě samém a o světě, v němž existuje.

V druhé kapitole, nazvané „Jednotka analýzy“, vycházejí z kritiky pojetí reflexního oblouku jakožto nejelementárnější jednotky chování. Pomocí nejnovějších poznatků neurofyzologie dospívají k názoru, že v reflexním aktu samotném existuje složitější forma regulace než ta, kterou předpokládá teorie reflexního oblouku. Za základní schéma regulačního mechanismu chování nepovažují reflex, nýbrž systém T-O-T-E (Test-Operate-Test-Exit). Podle něho závisí vznik reflexního aktu na výsledku testování (ohodnocení) působící energie, podle určitých kritérií organismu. Reakce vzniká, je-li výsledek testování negativní, nabývá-li pozitivní hodnoty, reflex vymizí. Tato funkce je založena na principu zpětné vazby a schematicky je znázorněna na obr. 1. Jde-li o složité procesy, předpokládá se, že jsou řízeny plánem, který je určitým způsobem složen z řady těchto systémů T-O-T-E (podplánů). Tato kapitola má pro celou knihu základní význam.

Třetí kapitola je věnována úvahám o modelování psychických procesů pomocí kybernetických strojů. Podává stručný přehled vývoje a dosavadních výsledků v tomto oboru [je doprovázena bohatou bibliografickou citací] a přímo nenavazuje na předchozí kapitulu. To nalézáme až v následující, čtvrté kapitole, která studuje další vlastnosti plánů, zejména jejich vztahy